

Keeletoimetajate õpetamisest õppejõu pilgu läbi

(Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole)

Keelekorralduse põhimõtted jõuavad tekstidesse mitut teed pidi, nii kirjalike keelenõuannete kui ka vahendajagrupi ehk keeletoimetajate valikute ja otsuste kaudu. Keeletoimetajad omandavad keelekorralduse põhimõtted ja teadmised üldjuhul ülikoolis, hiljem muidugi ka töö ja enese-täiendamise käigus.

Enamasti on keeletoimetajatel filoloogiline haridus, suurem osa toimetajatest ongi lõpetanud eesti filoloogia õppekava. Noorematest keeletoimetajatest moodustavad olulise osa need, kes on õppinud just nimelt keeletoimetamist. Keeletoimetajaks saab praegu õppida Tallinna Ülikooli keeleteaduse ja keeletoimetamise magistrikaval ja Tartu Ülikoolis soome-ugri ja eesti filoloogia magistikaval eesti keele hoolde mooduli ainetel toel.

Ülikoolid ja õppekavad

Kuigi eraldi erialana ei ole keeletoimetamist mitte alati ülikoolides õpetatud, on eesti filoloogia õppekavades ikka lisaks õige- ja heakeelsuse ainetele leidunud kitsamalt toimetamisega seotud aineid või aineplokke. Tartu Ülikooli magistriõppekavas oli 2003.–2014. aastani keeletoimetamine eraldi spetsialiseerumisharu. Alates 2015/2016. õppeaastast sai keeletoimetaja eriala aineid õppida ühe valikuna moodulis „Valitav lisapädevus oma erialal”. Praegu

on Tartu Ülikoolis võimalik keeletoimetamist õppida bakalaureusetasemel, kus on eesti ja soome-ugri keeleteaduse õppekavas 6 ainepunkti (EAP, võrdub üliõpilase tehtava 26 töötunniga) mahus keeletoimetamise aineid, millele lisandub soovi korral 6-punktiline toimetamispraktika. Kui arvestada, et kokku on bakalaureusetaseme õppekava maht 180 EAP-d, moodustavad need ained alla 10 protsendi ainetest. Magistritasemel (õppekava maht on 120 EAP-d) on moodulis „Eesti keele hoolde” 18 EAP eest toimetamisaineid (majandus-, õigus- ja halduskeele erikursused, stilistika, tehnikatekstide toimetamine, toimetamine veebis ja tehniline toimetamine, tõlke toimetamine). Nendele ainetele lisaks tehakse 6 EAP eest toimetamispraktikat. 2023/2024. õppeaastaks valmib uus õppekava, kuhu tuleb 12 EAP mahus valikmoodul „Keeletoimetamine”.

Tallinna Ülikoolis loodi keeletoimetamise magistrikava 2004. aastal. Alates 2017. aastast on keeletoimetamine keeleteaduse ja keeletoimetamise liitõppekava osa. Bakalaureusetasemel oli Tallinna Ülikoolis 2017. aastani eraldi referent-toimetaja eriala, nüüd moodustab see eesti filoloogia õppekavas ühe peeriala. Paralleelselt on refereerimise ja keeletoimetamise ainetest komplekteeritud 48 EAP mahus kõrvaleriala, mida saavad valida ja ka validavad eesti filoloogia üliõpilaste kõrval kõikide teiste humanitaarteaduste instituudi erialade üliõpilased. Magistritasemel on erialaaineid kokku 84 EAP-d (ülejäänud punktimahu täidab üks vabaaine, üks üliõpililine sissejuhatav aine ja magistritöö). Erialaainete hulgas on keeletoimetaja peeriala maht 27 EAP-d ja sinna kuuluvad ained, nagu toimetamine, kirjastamise alused ja kirjandusliku teksti toimetamine,

eri tekstiliikide toimetamine ja terminoloogia ning 6-punkttine toimetamispraktika. Lisaks teevad keeleteoimetaja peeriala üliõpilased magistriseminaris 3 EAP mahus individuaalset toimetamistööd. Kuna keeleteoimetamine on tänapäeval tihedalt seotud tõlkimisega, sest väga suur osa toimetatavatest tekstidest on tõlketekstid, on keeleteoimetajate õppekavva lisatud kolm tõlkeainet (tõlkelingvistika; kirjaliku tõlke alused; projektijuhtimine, masintõlge ja tõlketehnika).

Peamine ainekursus, kus keelekorralduspõhimõtteid on läbi aegade käsitlenud, on mõlema ülikooli keeleteoimetajate õppekavas olnud kas keelekorralduse või oskuskeelekorralduse kursus. Nii oli 1992.–1994. aastani Tartu Ülikooli eesti filoloogia õppekavas Tiiu Ereli loetav aine „Eesti keelekorralduse ajalugu keskastmes”, 1997.–2007. aastani „Eesti keelekorraldus”, 1995.–2014. aastani aine „Oskuskeelekorraldus”, aastatel 2007–2013 „Eesti kirjakeele ajalugu ja korraldus”, „Erikursus oskuskeele- ja nimekorraldusest” ning 2019. aastal „Eesti keele korraldamine ja seisund”. Kuigi aine nimetus on aja jooksul muutunud, on ainekaartidelt näha, et peamised teemad ja ainekirjandus, sh kohustuslik kirjandus, on samaks jäänud. Tallinna Ülikooli keeleteoimetamise õppeainete täpsed nimetused varieeruvad, kuid vaadates ainekaartidel esitatud kirjandust, on näha, et üheksakümnendatest alates (varasemad ainekaardid ei olnud autorile kättesaadavad) on kohustusliku kirjanduse hulgas olnud alati Tiiu Ereli „Eesti keelekorraldus” (2002). Seega võib öelda, et üksikisiku, antud juhul Tiiu Ereli mõju on olnud valdkonna spetsialistide kujundamisel suur, seda mitme põlvkonna keeleteoimetajate puhul, ning väljendudes kas otseselt ainet õpetades või kaudsemalt, tema kirjutatud keelekorralduse tüvitekstidega.

Mõlema ülikooli õppekavade muutusi jälgides on näha, et keeleteoimetaja eri-

alaga seotud õppekavad ja ainemoodulid peegeldavad riigi tasandil toimuvaid haridusmuutusi: õppekavade koondamise tagajärjel on saanud 2000. aastate alguses eraldi õppekavadest esialgu omaette eriala ja seejärel mõnikord veelgi väiksema mahuga valikmoodul. Sellise koondamise tagajärjel on paratamatult tulnud millestki loobuda ja ainekursusi ühendada. Nii on keelekorralduse üldisemaid põhimõtteid puudutav olnud algselt eraldi keelekorralduse ainekursus ja seejärel liikunud teiste ainete alateema(de)ks. Iseenesest ei oleks see probleem, kuid väike kahtlus siiski tekib, kas keelekorraldusega seotud teoreetilised teemad saavad teiste ainete sees piisavalt aega ja ruumi.

Õppeained

Kui heita pilk õppekavadesse ja vaadata, mis aineid näiteks Tartu Ülikoolis 2004/2005. õppeaasta keeleteoimetaja erialamoodulis õpetati, on näha, et lisaks eri tekstiliikide toimetamise ainetele tuli üliõpilastel läbida üldisemat tausta pakkuvad ained, nagu korpuste praktika, erikursus kirjakeele varieerumisest, suuline kõne ning tekstianalüüs. Keelekorraldusega seotud aineid oli moodulis kaks: nimekorraldus ja oskuskeelekorraldus.

Pea kaksikümmend aastat hiljem ehk 2021/2022. õppeaastal on keeleteoimetaja valikmoodulis endiselt eri tekstiliikide toimetamise ained. Oskuskeel ja nimekorraldus on nihkunud üheks aineks, lisandunud on stilistika, toimetamine veebis ja tõlke toimetamise kursus.

Tallinna Ülikoolis oli 2004/2005. õppeaasta keeleteoimetaja magistrivas mitu eri tekstiliikide toimetamise ainet (nt õigus- ja haldusteksti, ilukirjandusteksti toimetamine), eesti keele variatiivsuse aine, aga ka üldisemad ainekursused, nagu sotsiolingvistika ja keelepoliitika. 2021/2022. õppeaasta keeleteoimetaja erialamoodulis on terminoloogia aine nihkunud magistri-

seminari ja eri tekstiliikide toimetamise aine osaks, lisandunud on tõlkimisega seotud ained, nt masintõlke ja projekti-juhtimise kursus, ja rakenduslingvistika erikursus, mis paaril viimasel aastal on sisult olnud nimekorraldus.

Kursuste ainekaartidelt saab aimu ka sellest, mida täpsemalt eri ained sisaldasid. Näiteks on Tallinna Ülikoolis 2015. ja 2018. aasta keelelise toimetamise aine nii loengumaht tundides (42 akadeemilist tundi 6-punktilisel kursusel), õpiväljundid kui ka eesmärgid jäänud samaks. Teemadesse on aga 2018. aastal lisandunud toimetamise etapid ja teksti toimetamisvajaduse hindamine ning eraldi märksõnaga on välja toodud korrektuur. Ka ainekursuse kirjandus on püsinud suures osas muutumatu. 2021. aasta ainekaardilt paistab, et auditoorsete tundide arv on varasemaga võrreldes isegi suurenenud (48 tundi).

Ühelt poolt näitavad toimunud muutused õppekava tänapäeva keeleteoimemise nõudmistega kohandamist, näiteks tõlkimisega seotud ainete lisandumine. Teisalt paistab õppekavadest veidi ka kurb tõsiasi, et aineid õppekavva planeerides tuleb tahes-tahtmata arvestada sellega, millised ainekursused on olemasolevate õppejõudude ja nende teadmiste ringiga kaetud ja millised mitte. Aineid, mis annaksid üliõpilastele keeleteoimetajana küll hea ettevalmistuse, nt eri tüüpi ilukirjandustekstide toimetamine ja reklaamtekstide stilistika, küljendamine, masintõlke järeltoimetamine, ei saa õppekavva planeerida kas või selle tõttu, et vastava ala õppejõude ei leidu kas üldse või ei leidu piisavalt.

Toimetajaelu: tellijad, tõlkijad, autorid

Hoolimata sellest, et ainekursuste sisu tänapäevastatakse pidevalt, tekib tihti igapäevases õpetamistöös küsimus, kas üldse ja kuivõrd suudab ülikool tegelikult

tulevast keeleteoimetajat tema tööks ette valmistada. Üha enam tunnevad värskest tööle asunud keeleteoimetajad, et nad oleksid justkui kahe tule vahel. Töö tellijat ehk klienti huvitab tihti ainult tähtaeg ja hind – et töö saaks ruttu tehtud ja et trükist saaks palju müüa ning nii, et keeleteoimemise hind moodustaks kogu trükise hinnast võimalikult väikese osa. Seetõttu on järjest vähem teoseid, millel on sisutoimetaja, ja teksti sisuliste probleemide märkamise jääb sageli keeleteoimetaja õlule.

Keeleteoimetaja teise partneri, tõlkija huvi on sageli kitsalt see, et mõte oleks hästi edasi antud, et tõlge oleks täpne. Vahel soovib tõlkija ka seda, et keeleteoimetaja töö ei võtaks väga palju aega, sest enamasti kulub tõlkimiseks rohkem aega kui esialgu plaanitud ning kuna käsikirja trükki andmise tähtaega enamasti nihutada ei saa, lüheneb just see aeg, mis oli mõeldud keeleteoimemisele.

Keeleteoimetaja võib olla autori parim sõber. Arvestada tuleb aga sellega, et autori jaoks on tema tekst juba olemuslikult väga kallis ja mõnikord tunduvad keeleteoimetaja pakutud muudatused, isegi siis, kui need teevad teksti paremaks, autori jaoks häirivad või lausa haavavad. Seega peab keeleteoimetaja olema paranduste põhjendamisel delikaatne ja oskama autori tunnetega arvestada. Mõnikord on aga keeleteoimetaja mõne autori jaoks lihtsalt keegi, kes „teeb keele korda”. Selline tellija tavaliselt ei soovigi parandusi üle vaadata. Vahel aga tahetakse keeleteoimetaja käest just nimelt keelenõu, soovitakse arutleda ja koos lahendusi otsida.

Omaette oskust nõuab eriti algajalt keeleteoimetajalt tekstist distantseerumine – alati ei peegelda tekst toimetaja enda eetilisi tõekspidamisi ja oskus rahulikult toimetada seisukohti, millega ise kuidagi nõus olla ei saa, areneb aastate jooksul.

Loomulikult on trükisel ka sihtrühm ehk lugeja, keda ei huvita mitte see, kas ja kui palju keeleteoimetaja tekstiga tööd teha

sai või kas autor või tõlkija suhtus ettepanekutesse hästi või mitte, vaid lihtsalt see, et teksti oleks hea ja huvitav lugeda. Lugeja ei peakski märkama, kas keeleteoimetaja on oma tööd hästi või halvasti teinud. Kui lugeja hakkab keeleteoimetaja peale mõtlema, võib olla tegemist tekstiga, mida ei ole mingil põhjusel hea lugeda.

Järjest sagedamini on keeleteoimetaja vastakate huvide keskmes ka situatsioon, kus ta peab (nt ametitekstides) järgima kirjakeele normi, kuid samas tulema toime ühiskonnas toimivate keelekorraldusarutelude ja mullistuste tõttu tekkinud segadusega. Kui keeleelust veidi kaugemad inimesed kuulevad, et midagi justkui toimub, et arutletakse kirjakeele normimise kaotamise üle vms, tekib keelekasutajas tihti ebakindlus. Levinud on hulk keelekorraldusega seotud müüte, nagu „nüüd on ju kõik vabaks lastud” või „need reeglid muutuvad nii sageli, et kuidagi ei jõua järge pidada” või vastupidi – „reeglid on reeglid, aga tegelikult on keel hoopis midagi muud”. Sellise suhtumise ja ebakindluse sees peab keeleteoimetaja suutma endiselt toime tulla, otsustada, mis tekstiga on tegemist, kellele see on suunatud, kui rangelt tuleks normi järgida, millist stiili hoida ja kuidas tehtud keelevalikuid peaks autorile põhjendada.

Ideaalis tuleb õpetada tulevase keeleteoimetajaid nii, et nad kogu selles eri osapoolte tahtmiste-soovide-tõekspidamiste puntras säilitaksid igas olukorras professionaalsuse. Kindlasti ei piirdu keeleteoimetajaõpe komareeglite drillimise või muude õigekirjanüanssidega – palju olulisem on õpetada tuleviku keeleteoimetajad tajuma keelt sügavamalt ja laiemalt. Keeleteoimetaja peab mõistma keele struktuuri, eri tasandeid, suutma saada aru keelemuutustest, nende regulaarsusest või ebaregulaarsusest, võimalikest põhjustest, tajuma keele üldisi arengusuundumusi, et teha nende teadmiste taustal ise adekvaatseid ja tekstikohaseid otsuseid. Toi-

metaja peab suutma mõtestada õigekirja kui kokkulepet, ka seda, miks just selline kokkulepe parasjagu kehtib. Seega peab ta tundma keelekorralduse üldisi põhimõtteid ja seda, et need põhimõtted võidakse aja jooksul ümber hinnata.

Keeleteoimetajate ettevalmistamise probleemkohti. Ühe õppejõu vaade

Kuigi õppejõud on üksmeelel selles, et tulevastele keeleteoimetajatele on praktiliste oskuste kõrval tähtis anda lai teoreetiline keeleteaduslik taust, on üliõpilaste vaade vahel teistsugune. Mõnikord on üliõpilaste arvates keeleteoimetajail vaja ainult praktilisi keeleteoimetamisoskusi. Nii on õppekava koostajatel ajuti keeruline leida tasakaalu teoreetiliste ja praktiliste ainekursuste vahel.

Teine murekoht ulatub ülikoolist välja ja on seotud värsketega, just bakalaureuse taseme üliõpilaste lugemusega. Eesti filoloogias õppekavale astunute tekstikogemus on mõnikord äärmiselt napp ja seetõttu ka maailmapilt kitsuke. Õppejõud saab üliõpilaste kogemuste ja teadmiste nappusest aimu, kui tekstis tulevad ette näiteks ajalooteadmisi (nt uus ja vana kalender, nimede eestistamine) või head stiilitaju eeldavad keelendid. Keeleabi- ja muid infoallikaid on keeleteoimetaja töö jaoks küllalt, kuid kui lugemus on vähene, ei taipa tulevane toimetaja kahelda ega infot otsima hakatagi.

Kindlasti vajab arendamist üliõpilaste suhtlusoskus. On ju tulevane keeleteoimetaja vahelüli kirjutaja ja keelenormingute vahel ning tal on vaja autorile enda parandusi põhjendada, selgitada, neutraalses toonis arutleda ja kokkulepeteni jõuda.

Värsketega vilistlaste tagasisidest selgub, et algajail keeleteoimetajail on üsna keeruline töömaailma siseneda: toimetulek toimetamistöö tempoga käib esialgu üle jõu, sest tähtajad on sageli sellised, et ei ole aega ei teksti süveneda ega seda viimist-

leda. Seega tuleb üliõpilastele õpetada ka ajakasutust.

Et keeleteaduse ja keeleteoimetamise eriala on avatud magistriastme õppekavaga ja sisseastumine ei eelda filoloogilist bakalaureusetaseme haridust, on üliõpilased väga erineva taustaga. Üliõpilaste seas on olnud näiteks matemaatika, geograafia, muusika, majanduse ja õigusteaduse bakalaureuse- või ka magistrikraadiga õppijaid. Ühelt poolt annab filoloogiast erinev taust tihti mingi valdkonna tekstide toimetamiseks eelseid, ka grupidünaamika on mitmekesise taustaga õppijatel innustav. Teisalt muudab filoloogia baasmõistete puudumine teiselt erialalt tulnute jaoks õppimise keeruliseks, eriti esimese semestri alguses. Samas on senine kogemus näidanud, et innustunud üliõpilased suudavad päris kiiresti vajalikud mõisted ka iseseisva tööga selgeks teha ja magistritöödest ei paista üliõpilase erinev taust enam välja.

Kindlasti on praegu keeleteoimetamist õpetada ja õppida kergem kui näiteks 20 aastat tagasi. Et eri tüüpi abimaterjale on rohkesti (nt andmebaasid, sõnastikud, otsingusüsteemid, automaatne tõlge, Google jne), on võimalik väga paljut üsna hõlpsalt kontrollida ja välja uurida. Teisalt on toimetatavad tekstid muutunud järjest ebakvaliteetsemaks (toor- ja masintõlked, kantseliidist ja stampidest pungil arusaamatud sõnajadad, peenutsevad ja käänamata nimisõnadega reklaamtekstid jne) ning selliste tekstidega toimetulekuks on raske üliõpilasi ette valmistada.

Positiivsena võib näha üliõpilaste üha tugevamat vastutuse taju. Õppejõu kogemuse järgi suhtuvad üliõpilased järjest vastutustundlikumalt autori teksti, tihti ollakse liigagi ettevaatlik ja kardetakse

muuta autori sõnastust. Vahel on tunda, et üliõpilastel, kes hakkavad lõpetama ja tööle siirduma, on hirm mitte vastata tellija nõudmistele. Suurenenud on ka tähelepanu toimetajatöö eetilistele külgedele: näiteks arutletakse selle üle, kas on eetiline teha tekst ilusaks, kui selle sisu on halb või lausa kahjulik, kas tuleb autori tähelepanu juhtida sellele, kui tekst on kallutatud jne. Samuti tajuvad just magistriastme üliõpilased enda rolli praktilise keeleteoimetamise elluviijana, nad arutlevad normingute ja nende muudatuste üle ning annavad hea meelega keelenõu teiste erialade üliõpilastele.

On enesestmõistetav, et maailm ja tekstid ning sedakaudu keeleteoimetajale esitatavad nõudmised muutuvad. Kindlasti tuleb järjest enam tegeleda masintõlke toimetamisega, keeleteoimetaja baasoskuste hulka kuulub juba ammu (vähemalt) korralik inglise keele valdamine, järjest tähtsamaks saab oskus otsida ja hinnata teavet ning võimalik, et tulevikus peab keeleteoimetaja oskama ära tunda ka tehisaru loodud tekste. Seega peab keeleteoimetaja õppekava andma eesti keelt, keeleteoimetajate oskuste lisaks alusteadmisi, nt kuidas tulla toime töömaailma tempoga, suhelda, lähtuda oma töös eetilistest tõekspidamistest. Keeleteoimetajate puhul saab aga üksikute normingute tundmise kõrval järjest olulisemaks oskus keeleteoimetajate põhimõtteid ja sedakaudu toimetamistööd üldisemalt mõtestada.

Kirjutis põhineb konverentsil „150 aastat oma keeleteoimetamistööd“ (22. IV 2022 Tallinnas) peetud ettekandel.

REILI ARGUS